

Streszczenie

W rozprawie podejmowane jest zagadnienie powracającej tradycji śródziemnomorskiej w twórczości trzech współczesnych poetów serbskich: Jovana Hristicia (1933-2002), Ivana V. Lalicia (1931-1996) i Miodraga Pavlovicia (1938-2014). Zgodnie z definicją tradycji, przyjętą na potrzeby prezentowanych badań, odwoływanie się do zastanego materiału kulturowego zakłada aktywną postawę dziedziczących go podmiotów. Polega ona na wybieraniu określonych treści i włączaniu ich we współczesny horyzont kulturowy. Podmiotowe rozumienie tradycji odniesione zostało do semiotycznego aparatu pojęciowego w wydaniu szkoły tartusko-moskiewskiej, opisującej kulturę w kategoriach tworzenia, przechowywania, przekształcania i przekazywania tekstów. Charakterystyka omawianych dzieł literackich określana jest za pomocą pojęcia „tekstu w tekście“ J. Łotmana, które dotyczy zjawiska powstawania sensu na podstawie „przełączenia się z jednego systemu semiotycznego rozumienia tekstu na inny w jakimś punkcie granicznym“¹.

Część rozważań teoretycznych poświęcona została zagadnieniu kultury śródziemnomorskiej. Przyjęte w pracy szerokie i inkluzywne jej rozumienie opiera się na ustaleniach F. Braudela, który za element konstytutywny kultury śródziemnomorskiej uważał różnorodność składających się na nią elementów, współwystępujących zarówno w czasie, jak i w przestrzeni. Traktowanie tej kultury jako sumy dorobku wielu grup ludności pozwalała na włączenie w jej obręb wszystkich obszarów tego dziedzictwa, do których odwołują się Hristić, Lalić i Pavlović: tekstów biblijnych, antyku greckiego i łacińskiego, kultury bizantyńskiej oraz romańskiego średniowiecza i renesansu. W kontekście poezji omawianych autorów jako reprezentantów literatury serbskiej, należy uwzględnić dorobek Bizancjum. Uznanie tego dziedzictwa za część kultury śródziemnomorskiej uzasadnione jest zarówno jego integralną przynależnością do spuścizny greckiej, jak i pośredniczącą rolą Cesarstwa Wschodniorzymskiego w przekazywaniu helleńskich i chrześcijańskich treści kulturowych ludom europejskim kręgu wschodniego.

¹ J. Łotman, *Tekst w tekście*, s. 335-336

Powroty tradycji śródziemnomorskiej w twórczości Hristicia, Lalicia i Pavlovicia oznaczają włączanie do wypowiedzi artystycznej znaków i tekstów kultury pochodzących ze wskazanego obszaru. Poeci reinterpreterują przywoływane elementy z perspektywy współczesnej. Dokonywana przez nich aktualizacja tradycji motywowana jest zarówno potrzebą samookreślenia w odniesieniu do zastanego dziedzictwa kulturowego, co wiąże się z krytyką rodzimego kanonu literatury, jak i postawą humanistyczną, przejawiającą się w dążeniu do odnalezienia i ugruntowania wartości uniwersalnych w odpowiedzi na kryzys, z jakim mierzy się człowiek współczesny. Rozważania na temat drugiego z wymienionych kontekstów reinterpretacji tradycji stanowią zasadniczy temat niniejszej rozprawy. Prezentowane w niej analizy uwzględniają przede wszystkim uniwersalny sens omawianej twórczości, którego źródłem jest przyjęte przez poetów założenie, że językiem poezji można mówić o najważniejszych problemach człowieka. Odwołania do tradycji śródziemnomorskiej stanowią w tym sensie integralną część rozważań o charakterze ogólnoludzkim.

Rozdziały analityczne, zatytułowane „Przejawy kryzysu“, „W obliczu przemijania“, „Poetyckie wędrówki w przestrzeni Śródziemnomorza“ i „Wokół problemu transcendencji“ poświęcone zostały poszczególnym aspektom sytuacji człowieka, wyrażanej przez poetów za pomocą odwołań do tekstów kultury śródziemnomorskiej. Tematem pierwszej części pracy jest kryzys egzystencjalny jednostki oraz demoralizacja wspólnoty wskutek wojny lub innych tragicznych przeżyć. Poeci podemują ten problem odwołując się między innymi do znaków biblijnych: wygnania z raju (Lalić) i Apokalipsy (Lalić, Pavlović). Symbolem dekadencji i upadku kultury dla Pavlovicia jest starożytna Grecja, dla Lalicia natomiast – Bizancjum. Hristić podejmuje z kolei refleksję na temat doświadczanego przez człowieka wyobcowania, którego przyczyną jest nadmierne skupienie na intelektualnym aspekcie egzystencji – stan ten symbolizuje przestrzeń biblioteki, w której podmiot liryczny czuje się uwięziony.

Druga część rozprawy dotyczy zagadnienia czasu. Obecne w niej rozważania opierają się na przyjętym przez wszystkich autorów założeniu, że poezja stanowi sposób na oswojenie lęku przed przemijaniem. Uosobieniem zdolności poety do pokonywania ograniczeń czasu są bohaterowie, w których wciela się podmiot liryczny – jest to Orfeusz (Lalić), bezimienny Pieśniarz (Pavlović) oraz poeta-erudyta (Hristić), uczestniczący w ponadczasowej wspólnotcie autorów i czytelników, co pozwala mu dostrzec uniwersalny sens ludzkiego życia. W kontekście czasu i przemijania Lalić zwraca uwagę przede wszystkim na ocalającą funkcję pamięci, którą poeta może realizować dzięki umiejętności dostrzegania wpływu przeszłości na chwilę obecną. Z kolei w poezji Pavlovicia, zgodnie z rozróżnieniem M. Eliadego na czas święty i świeckie trwanie, uobecnia się praczas mityczny – moment powstania świata,

stworzenia człowieka i narodzin kultury. Przypominając i ożywiając wymienione wydarzenia, poeta poszukuje uniwersalnych wartości konstytuujących ludzką tożsamość.

Kolejny rozdział poświęcony został problematyce przestrzeni i wędrówki. Dla poetów podróż stanowi symbol dynamiki i zmienności ludzkiego „ja“, które nieustannie dookreśla się na podstawie nabywanych doświadczeń. Lalić wyraża tę myśl, odwołując się do mitu o Argonautach oraz do *Odysei*. Do postaci Odyseusza nawiązuje także Hristić, dla którego bohater ten stanowi symbol wolności i pełni życia. Przebywanie w różnych przestrzeniach przyczynia się również do umocnienia więzi człowieka z otaczającym go światem. Wątek ten podejmują Lalić i Pavlović. Wiersze pierwszego z nich zawierają wspomnienia odwiedzonych miejsc, które jako przestrzeń ważnych dla niego wydarzeń, przede wszystkim o charakterze miłosnym, ale także sakralnym, stają się istotną częścią jego tożsamości – poeta określa takie lokalizacje jako „przestrzeń nadziei“ („prostori nade“). Natomiast wiersze Pavlovicia zebrane w tomach *Hododarje* (1971), *Zavetine* (1976), *Svetogroski dani i noći* (1987) oraz *Ulazak u Kremonu* (1989) stanowią zapis wędrówek podmiotu lirycznego po Grecji, Włoszech i po Świętej Górze Athos. Podczas tych podróży poeta, w zetknięciu z ludźmi i dziełami sztuki, dokonuje reinterpretacji tekstów kultury kształtujących jego tożsamość.

W części ostatniej podejmowane jest zagadnienie transcendencji i sfery *sacrum*. W poezji Lalicia i Pavlovicia refleksja na wspomniane tematy zawiera polemikę z Biblią i tradycją prawosławną. Pierwszy autor zmagają się z obrazem Boga jako okrutnego, milczącego władcy, wyrażając swój bunt szczególnie w ostatnim napisanym za życia tomie, *Četiri kanona* (1996), w którym posługuje się bizantyńskim gatunkiem kanonu (zbioru pieśni religijnych ściśle określonego pod względem formalnym). Pavlović reinterpretuje teksty biblijne za pomocą ironii, profanacji i groteski, podkreślając rolę ciała w doświadczeniu sakralnym. Autor zwraca w ten sposób uwagę na fałszywość powszechnie obowiązującego przekonania o skrajnej nieprzystawalności ducha i ciała oraz świętości i codzienności. Jego zdaniem kwestionowanie utrwalonych sposobów myślenia oraz zasad funkcjonowania w społeczeństwie pozwala uwolnić człowieka od złej sytuacji moralnej, co możliwe jest dzięki radykalnemu przeobrażeniu (uświęceniu) rzeczywistości. Hristić natomiast nie odwołuje się do tekstów religijnych – wyrażane w jego poezji doświadczenie transcendencji polega na poczuciu ścisłego związku ze światem, uzyskiwanym w momentach epifanii. Poeta nawiązuje do presokratejskiej filozofii przyrody, która jego zdaniem, ze względu na brak abstrakcyjnych pojęć, najlepiej opisuje bezpośrednie doświadczenie świata, wskazując na organiczną i integralną przynależność człowieka do rzeczywistości.